

PLANOWANIE PRZEKSZTAŁCEŃ KRAJOBRAZOWYCH ZAŁOŻENIA PARKOWO-DWORSKIEGO PRZY MUZEUM IM. JANA KOCHANOWSKIEGO W CZARNOLESIE

Katarzyna Pałubska, Aleksandra Szewczyk

Katedra Roślin Ozdobnych i Architektury Krajobrazu, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie
Department of Ornamental Plants and Landscape Architecture, University of Life Sciences in Lublin
ul. Leszczyńskiego 58, 20-068 Lublin, e-mail: katarzyna.palubska@gmail.com

Streszczenie. Możliwość opracowania studium krajobrazu kulturowego, opiniowanego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, jako materiał wyjściowy do sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, podobnie jak ma to miejsce w przypadku opracowania ekofizjograficznego (wykonywanego obowiązkowo zgodnie z Ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 2003), jest zjawiskiem spotykanym sporadycznie. Świadome planowanie rozwoju krajobrazów kulturowych wymaga szerokiej wiedzy konserwatorskiej i licznych studiów historycznych, których pełne wyniki nie zawsze mogą zostać zawarte w zwięzłych zaleceniach służb konserwatorskich. Przedstawiony przykład założenia parkowo-dworskiego w Czarnolesie, którego ostatnia dokumentacja planistyczna sięga roku 1989 (brak aktualnej), pokazuje skomplikowany proces analitycznego dochodzenia do sformułowania stref ochrony konserwatorskiej w przekształconym środowisku kulturowym. W opracowaniu wykonano analizy walorów przyrodniczych, historycznych, przemian układu kompozycyjnego oraz bezpośredniego otoczenia założenia, a także analizy dotyczące obecnego programu użytkowego, uwarunkowań prawno-własnościowych, dzięki którym możliwe było określenie wartości zabytkowej obiektu, ocena obecnego stanu zachowania substancji zabytkowej ogrodu krajobrazowego oraz wyznaczenie funkcji i istniejącego programu użytkowego. Na podstawie analiz określono zakres działań rewaloryzacyjnych, mających na celu odnowienie walorów XIX-wiecznego ogrodu krajobrazowego. Opracowane studium krajobrazu kulturowego zawiera wytyczne konserwatorskie przedstawiające kierunki oraz wskazania do zagospodarowania terenu założenia parkowo-dworskiego w zakresie jego przeznaczenia, spełnianych funkcji, form ochrony konserwatorskiej i przyrodniczych, układu kompozycyjnego oraz kompozycji układów roślinnych i nasadzeń. Po uwzględnieniu określonych stref ochrony konserwatorskiej możliwe było wytypowanie celów projektowych, na jakie składają się dwa podstawowe działania w odniesieniu do projektowanego fragmentu czarnoleskiego założenia, tj. rewaloryzacja historycznej kompozycji parku poprzez wydobywanie struktur zachowanych i wymagane uzupełnienie elementów niezachowanych oraz adaptacja wytypowanej przestrzeni o niskich walorach historycznych poprzez nadanie jej nowego przeznaczenia w zakresie spełnianej funkcji muzealnej z poszanowaniem istniejącej substancji zabytkowej.

Słowa kluczowe: studium krajobrazu kulturowego, strefy konserwatorskie, rewaloryzacja, ogrody krajobrazowe

WSTĘP

Studium krajobrazu kulturowego¹ jest głównym opracowaniem wyjściowym do sporządzania zapisów ochronnych dla obszarów zabytkowych, w tym krajobrazu kulturowego w dokumentach planistycznych. Tam, gdzie występuje historyczne zagospodarowanie terenu, zalecane jest wykonywanie studium krajobrazu kulturowego na potrzeby opracowania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy lub miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (MPZP) [Welc-Jędrzejewska i in. 2011]. Niestety nie istnieje żaden zapis obligujący samorządy do zlecania podobnych opracowań, jak ma to miejsce w przypadku obligatoryjnego sporządzania opracowania ekofizjograficznego – dokumentacji dotyczącej identyfikacji i ochrony elementów środowiska przyrodniczego.

Proces ciągłości wykonywania profesjonalnych studiów urbanistycznych i krajobrazowych, został obecnie zaniechany lub jest wykonywany przez przypadkowe zespoły wyłaniane w ramach przetargu, po kluczu ekonomicznym. Współczesne planowanie przestrzenne, mimo że oparte na zasadach zrównoważonego rozwoju², opiera się w granicach wyznaczanych potrzebą polityki wolnorynkowej. Sztuczne podziały proponowane przez władze lokalne często dzielą jednorodne obszary historycznie, poparte abstrakcyjnym pojęciem wartości „dziedzictwa” już na etapie studium uwarunkowań, następnie MPZP, w końcu najmniej demokratycznej i najczęściej spotykanej jednoosobowej decyzji urzędniczej „WZ-ki” (decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu). [Ustawa o planowaniu... 2003]

Rolą studium krajobrazowego jest profesjonalne zidentyfikowanie, zwaloryzowanie i zintegrowanie zasobu kulturowego zakończone m.in. przygotowaniem formalnych ustaleń ochronnych dla dokumentów planistycznych [Ossowicz 2006].

Brak dojrzałości urzędniczej i planistycznej widać w wielu dokumentach planistycznych. Tymczasem rolę studiów zastąpiły tzw. projekty rewitalizacyjne, które częstokroć są zaprzeczeniem idei nakreślonej w definicji samego pojęcia, jako zjawiska społecznego i gospodarczego zmierzającego do ożywienia regionu [Janikowski i Krzysztofek 2009], a nie zabiegowi wymiany nawierzchni lub cięć sanitarnych drzewostanu zabytkowego. Przykładem takiego błędnego zrozumienia idei rewitalizacji stał się również dofinansowany z funduszy unij-

¹ Rodzaj dokumentacji studialnej o ustalonych w standardzie: metodzie opracowania i zawartości treści, przedstawiającej zasób obiektów i obszarów zabytkowych i diagnozę stanu zachowania dziedzictwa kulturowego na danym obszarze, rys historyczny rozwoju przestrzennego oraz wnioski w postaci zaleceń konserwatorskich. [Welc-Jędrzejewska i in. 2011]

² Zarządzanie zasobami dziedzictwa powinno zapewnić im maksymalnie długie trwanie. Rozwój zrównoważony powinien dążyć do rozwoju samopodtrzymującego się, poprzez oszczędne gospodarowanie zasobami przyrodniczymi i podtrzymywanie życia nieodnawialnych dóbr kultury [Janikowski i Krzysztofek 2009].

nych w 2010 r. „Projekt rewitalizacji parku w zespole dworsko-parkowym w Czarnolesie”, który zawiera szczegółowe zalecenia dotyczące gospodarki istniejącym drzewostanem, operat pielęgnacyjny dla projektowanych nasadzeń oraz prace inżynierskie związane z oczyszczaniem stawów i wymianą nawierzchni. Projekt nie podkreśla zabytkowego charakteru założenia – w nasadzeniach brak jest odniesienia do podstawowych zasad kształtowania ogrodów krajobrazowych XIX w., brak analiz historycznych oraz propozycji odtworzenia zniekształconych wnętrz i widoków, w końcu pomysłu na ożywienie założenia. Wspomniany projekt stał się bezpośrednim bodźcem do przygotowania opracowania opartego na prawidłowej metodyce pracy nad identyfikacją, waloryzacją i zrównoważonym zagospodarowaniem zasobu krajobrazu kulturowego założenia w Czarnolesie, powstałym jako praca dyplomowa wykonana w Zakładzie Architektury Krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie [Szewczyk 2012].

METODY

Zalecany zakres opracowania studium krajobrazu kulturowego wykonywanego dla określenia wartości zasobu oraz polityki ochrony i kształtowania krajobrazu i dziedzictwa kulturowego na obszarze gminy został opracowany przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w 2011 roku [Welc-Jędrzejewska i in. 2011], na podstawie konserwatorskich dokumentów doktrynalnych, obowiązujących ustawodawstwo [Ustawa o ochronie zabytków... 2003] oraz metody rewaloryzacji krajobrazu Longina Majdeckiego [1993].

Studium... złożone z części tekstowej i opracowań graficznych, powinno zawierać:

- określenia zasobu i istniejących form ochrony (zabytków),
- analizy historycznych uwarunkowań kształtowania krajobrazu kulturowego i zasobu dziedzictwa kulturowego gminy (w tym zasobów informacji bibliograficznych, kartograficznych, ikonograficznych i innych /nie tylko ze zbiorów urzędów konserwatorskich/), rys historyczny rozwoju przestrzennego obszaru, podstawowe etapy ewolucji struktur przestrzennych wraz z rozwarstwieniem chronologicznym,
- analizy stanu zachowania krajobrazu kulturowego – poszczególnych jednostek osadniczych, ekspozycji obiektów i obszarów, powiązań widokowych, związków z przyrodą (w tym analizy wartości przestrzenno-krajobrazowych obszarów ze wskazaniem m.in.: wnętrz o szczególnych wartościach estetycznych i krajobrazowych, wartościowych pod względem krajobrazowym ciągów komunikacyjnych, ważnych punktów, ciągów odbioru krajobrazu i osi widokowych oraz dominant, obszarów i obiektów dysharmonijnych),
- artykulację elementów stanowiących o wartościach kulturowych,

– wnioski do ochrony krajobrazu kulturowego i zabytków, określenie obiektów i obszarów posiadających walory kwalifikujące je do objęcia ustawowymi formami ochrony zabytków ze wskazaniem ich kontekstu przestrzennego, bądź do ustanowienia w opracowaniach planistycznych stref ochrony konserwatorskiej, odpowiednio do cech obszaru wskazanego do ochrony – [...], widoku na zabytek i z zabytku, sąsiedztwa zabytku oraz krajobrazu kulturowego, waloryzacja zasobów z wyodrębnieniem obszarów i obiektów unikatowych, charakterystycznych i typowych,

– ocenę zgodności pomiędzy potrzebą ochrony obszarów i obiektów zabytkowych a sposobami ich użytkowania, określenie stopnia i form zagrożeń oraz obszarów problemowych w ochronie dziedzictwa kulturowego, jako obszary szczególnych zjawisk z zakresu gospodarki przestrzennej lub występowania konfliktów przestrzennych,

– kierunków działań mających na celu ochronę oraz zapobieganie degradacji zabytków i krajobrazu kulturowego, w tym wyznaczenie terenów, dla których należy ustanowić strefy ochrony konserwatorskiej (z określeniem zasad tej ochrony) oraz przewidywanych do objęcia granicami opracowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gminy” [Welc-Jędrzejewska i in. 2011].

MATERIAŁY WYJŚCIOWE

Historyczna dokumentacja wraz z materiałami archiwalnymi, na podstawie których opracowano etapy przemian kompozycyjnych założenia parkowo-dworskiego z podziałem na właścicieli oraz analizy przemian układu kompozycyjnego założenia, datowana jest na okres od początku XV w. do 2010 r.

Przedstawiając zarys historyczny dotyczący obszaru Czarnolasu, a także dokonując analizy walorów historycznych oraz przemian substancji zabytkowej, korzystano głównie z materiałów historycznych zgromadzonych w archiwum własnym Muzeum im. Jana Kochanowskiego.

Szczególnie cenną pozycją źródłową okazała się „Opinia w sprawie stanu zachowania oraz kierunku i zakresu prac konserwatorskich w ogrodzie przy Muzeum J. Kochanowskiego w Czarnolesie” sporządzona przez Gerarda Ciołka, *O rodzinie Jana Kochanowskiego o jej majątnościach i fundacjach: Kilkanaście pism urzędowych* J. Gackiego z 1869, oraz pozycja Tomasza Palacza *Człek – Boże igrzysko*, pomocna była szczególnie w prześledzeniu dziejów założenia od początku rodziny Kochanowskich, a także jedna z najnowszych publikacji S. Rosińskiego *W parku, sadzie i ogrodzie Jana z Czarnolasu* z 2007 r.

Badania historyczne pozwoliły na wyodrębnienie 5 etapów, wynikających ze zmian panujących właścicieli. Inwentaryzacja będąca podstawą do przeprowadzonych badań dendrochronologicznych i zaleceń ochronnych została wykonana w 2010 r. [Gontarz-Bagińska 2010].

ZASÓB I FORMY OCHRONY

Założenie parkowo-dworskie w Czarnolesie pochodzi z połowy XIX w. Pierwotnie zaprojektowane przez Józefa Stichego, zmodernizowane przez Stefana Celichowskiego, do obecnego czasu zachowało się w dobrym stanie.

Ogród czarnoleski, po wojnie ograniczony do ścisłego parku, obejmował powierzchnię 3,37 ha. W 1964 r. powierzchnię zwiększono do 9,96 ha. Scalenie terenów w części północnej i południowej, okolonych resztkami szpalerów grabowych i świerkowych nadało parkowi znacznej jednolitości i spójności strukturalnej. Przyłączony obszar, stanowiący historyczną całość, tworząc strefę ochronną dla zabytkowego ogrodu dekoracyjnego. [Ciołek 1964]. Biorąc pod uwagę układ kompozycyjny, pozostał niezmienny. Degradacji uległ jednak materiał roślinny – jedynie 2,7% istniejącego drzewostanu pochodzi sprzed XX w. Zatarciu uległy także układy kompozycyjne roślinności; przyczyniły się do tego liczne okresy zaniedbania Czarnolasu, szczególnie okres II wojny światowej.

Obszar zabytkowego założenia, w którym obecnie siedzibę ma oddział Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu – Muzeum im. Jana Kochanowskiego w Czarnolesie, jest własnością Skarbu Państwa (od upaństwowienia w 1946 r.). Działki rolne i budowlane, w bezpośrednim otoczeniu Czarnolasu należą do prywatnych właścicieli, stanowiąc ich własność. Obiekt całościowo został wpisany do rejestru zabytków w 1980 r. (Dec. nr 42/A/80 z dnia 26.04.1980). Zgodnie z obowiązującą dokumentacją ochronną Konserwatora Przyrody w granicach czarnoleskiego założenia objęto 5 drzew uznanych z pomniki przyrody.

ETAPY PRZEMIAN KOMPOZYCYJNYCH

Najstarsza wzmianka na temat wsi Czarnolas i jej posiadania przez rodzinę Ślizów pochodzi z początku XV w., chociaż prawdopodobnie Czarnolas istniał już w XIV w. Pierwsza wzmianka na temat parku przy dworze w Czarnolesie pojawia się w zapiskach Jana Kochanowskiego.

Wykonując analizę przemian układu kompozycyjnego na podstawie zachowanych map, sprawozdań oraz literatury omawiającej zagadnienie założenia w Czarnolesie, wyróżnić można 5 podstawowych etapów przemian, powstałych na macierzy, jaką był etap 0, czyli czasy Ślizów i Kochanowskich (1519–1760 r.):

- etap 1 – 1761–1842 r. – Jabłonowscy i Raczyńscy,
- etap 2 – 1843–1906 r. – projekt Józefa Stichego,
- etap 3 – 1907–1945 r. – projekt Stefana Celichowskiego,
- etap 4 – 1946–1960 r. – Reforma Rolna, tzw. upaństwowienie,
- etap 5 – 1961–2011 r. – Muzeum Jana Kochanowskiego.

Założenie w Czarnolesie ma charakter centralny, dwór oraz główna zabudowa znajduje się w połowie długości i w połowie szerokości całego założenia, prowadzi do niej długa aleja główna, posiadająca swój wjazd na zachodzie, koń-

cząc się zaś przed frontem dworu. W granicach założenia mieściły się niegdyś warzywnik i sad (część północno-zachodnia) oraz folwark na południowym-zachodzie, ogród ziołowy, a za czasów Kochanowskiego mowa jest także o pasie. Historyczny kształt ogrodu miał swój rodowód w nurcie ogrodów renesansowych, w których łączono ogrody kwiatowe z użytkowymi. Prosta forma sadzawek czy mała liczba elementów małej architektury, a także powiązania widokowe z otaczającym Czarnolas leśnym krajobrazem to cechy charakterystyczne tej epoki. Kolejno modernizowany, dobrze zachowany w swoich granicach park odzwierciedla docelowo nurt ogrodów krajobrazowych powstających w XIX w. przy dworach poza granicami miast.

Znacznym przemianom uległo natomiast otoczenie zabytkowego założenia. Na rzecz otaczających je jeszcze w XVIII w. grądów jodłowych powstały pola uprawne oraz zabudowa mieszkaniowa pobliskiej wsi. Wpłynęło to bezpośrednio na kompozycję samego ogrodu, utworzonego w stylu krajobrazowym, który zatracił część istotnych elementów kompozycyjnych: dalekie widoki i panoramy na otaczający krajobraz naturalny.

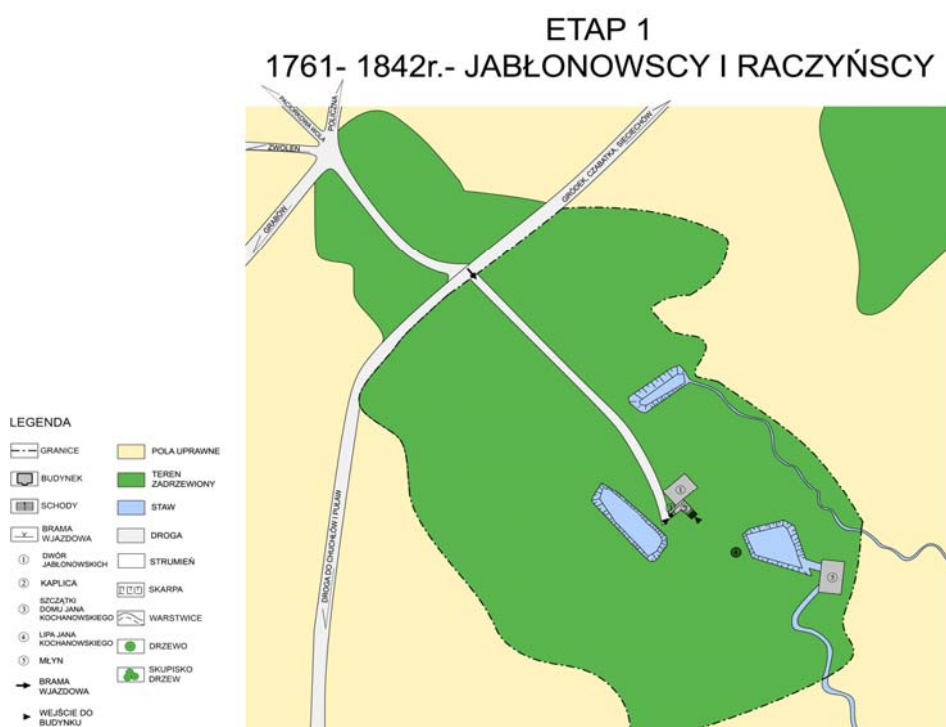
ANALIZA STANU ZACHOWANIA

Układ kompozycyjny czarnoleskiego założenia ma charakter centralny. Cechuje się aleją główną, mającą charakter reprezentacyjny i układem meandrujących ścieżek we wschodniej części, za zabudową przydworską. Główna aleja wjazdowa, prowadząca z zachodu do centrum założenia, jest najstarszym zachowanym elementem kompozycyjnym. Znajdowała się ona już w etapie 1, z literatury zaś można wnioskować, iż była ona głównym wjazdem do ówczesnej posiadłości Jana Kochanowskiego.

Podczas późniejszych przemian, została ona zmodernizowana przez Stefana Celichowskiego (etap 3), który na końcu, przed samym dworem, zaprojektował owalny kwietnik, a wokół niego symetryczny podjazd przed front dworu. Obok alei, najlepiej zachowanym elementem założenia są trzy stawy w części: północno-zachodniej, południowej oraz południowo wschodniej. Pierwsze wzmianki na ich temat pojawiają się także za czasów Jana Kochanowskiego. Staw w części południowej znajdował się w bezpośrednim sąsiedztwie dworu poety. Obecnie zmieniły one nieco swój kształt oraz linię brzegową, jednak w dalszym ciągu pełnią te same funkcje kompozycyjne.

Jednym z najważniejszych elementów czarnoleskiego założenia, wyróżniającym go spośród pozostałych zabytkowych założeń oraz podkreślającym jego tożsamość i wyjątkowość jest miejsce po słynnej lipie Kochanowskiego. Już w etapie 1 pojawia się upamiętniająca ją kamienna płyta, w późniejszym etapie ewoluuje do postaci obelisku. Prowadzi do niego aleja lipowa, znajdująca się na głównej osi kaplicy Jabłonowskich. Młyn, pochodzący z okresu rządów Jana Kochanowskiego, zachował się jeszcze do roku około 1830, lecz w projekcie

Józefa Stichego nie ma już o nim wzmianki (etap 2). Większość zachowanych ciągów komunikacyjnych pochodzi z projektu Józefa Stichego i późniejszej modernizacji Stefana Celichowskiego (etap 2 i 3). Józef Stiche, projektując ogród krajobrazowy, wprowadził w przestrzeń założenia wiele meandrujących, umiejscowionych w naturalistyczny sposób ścieżek. Zgodnie z zasadami kształtowania ogrodów krajobrazowych początku XIX w. zaprojektował również w otoczeniu czarnoleskiego dworu swobodne grupy roślinności tworzące plany oraz kulisy dodatkowo pogłębiające perspektywę. We wschodniej części założenia Józef Stiche zastosował efekt „aha”, tworząc granicę parku za pomocą ukrytego strumienia, dzięki temu otaczający krajobraz stanowił kontynuację ogrodu oraz umożliwiał obserwację odległych widoków na otaczające lasy.

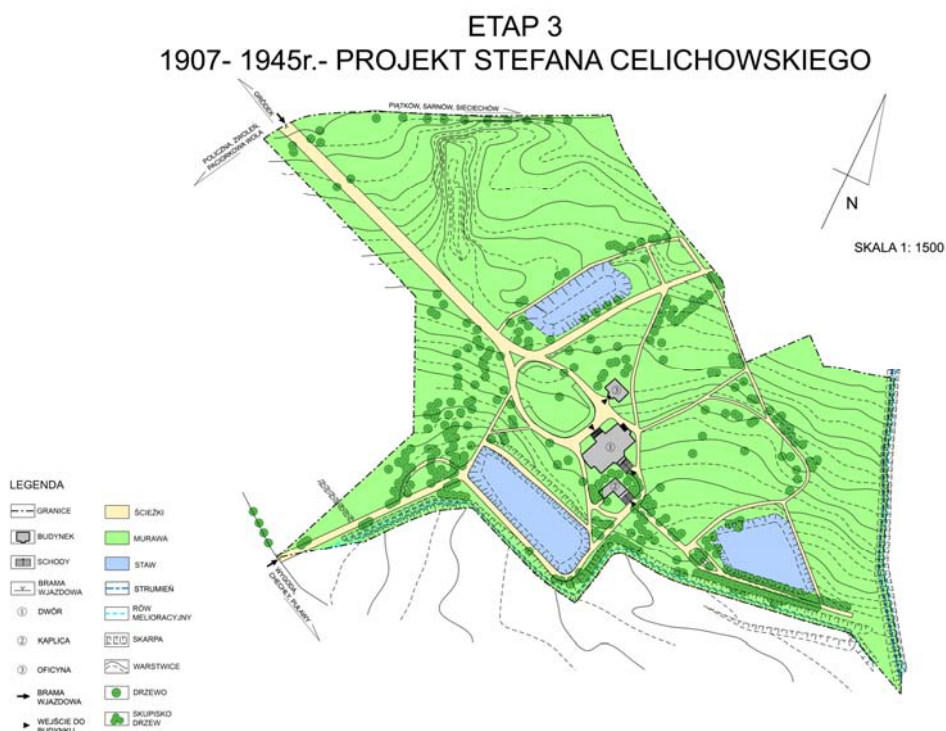

Ryc. 1. Plan założenia w Czarnolesie z XVIII w. (oprac. A. Szewczyk)

Fig. 1. Plan of the park in Czarnolas, 18th Century (Author: A. Szewczyk)

Sprowadzenie do Czarnolasu czeskiego planisty i ogrodnika ma swoje uzasadnienie w nurcie patriotycznym, jaki pojawił się w Polsce po utracie niepodległości w latach 1795–1864. W tym czasie wzrosło także zainteresowanie tożsamością miejsca i jego historią. Teresa Jabłonowska, aby podkreślić pamiątkowe miejsce zamieszkania Jana Kochanowskiego, wybudowała kaplicę zlokalizowa-

ną (według legend) na pozostałościach dworu poety, stworzyła kolekcję pamiątek z nim związanych. Niestety projekt Stichego i plan Czarnolasu z tamtego okresu nie zachował się. Jedynym źródłem jest plan Stefana Celichowskiego oraz opisy, jak zmodernizował on projekt poprzednika, nie zmieniając układu ścieżek, jedynie dostosowując go do wymagań ówczesnego właściciela. Można więc wnioskować, iż podstawowy układ kompozycyjny ma swe źródło w 1843 r.

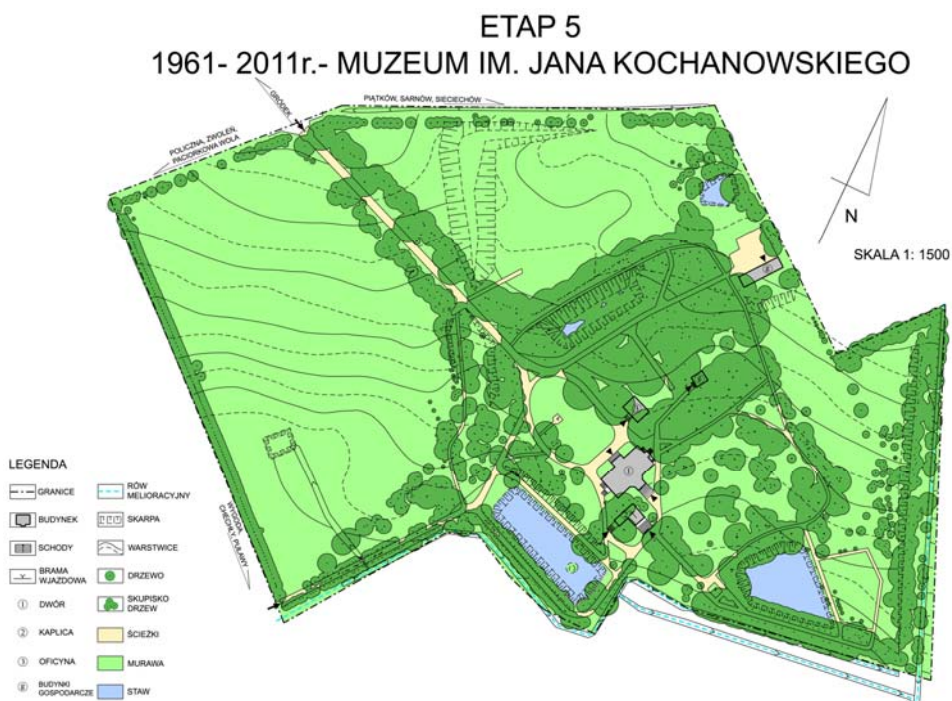

Ryc. 2. Plan Stefana Celichowskiego z roku 1907 (oprac. A. Szewczyk)

Fig. 2. Stefan Celichowski's plan of Czarnolas, 1907 (Author: A. Szewczyk)

Wykończenie wraz z detalami, pochodzą prawdopodobnie z projektu S. Celichowskiego z 1907 r., ponieważ posiadają charakterystyczną geometryzację wywodzącą się z nurtu eklektycznego, który pojawił się u schyłku XIX w., oraz na początku XX w. Szczególnie widoczne jest to w głównej alei prowadzącej przed front dworu, gdzie na jej zakończeniu znajdował się parter kwiatowy. Stefan Celichowski był również zwolennikiem przywrócenia w granicach Czarnolasu użytkowego sadu. W początkach XX w. dominowały tendencje zachowawcze, uwidocznione w próbach modernizacji. Ogród zachowany został w dotychczasowym stylu krajobrazowym, natomiast za pomocą symetrycznego

rozmieszczenia elementów dopełniających kompozycję, jak np. pobocznych alei czy kwietników, parterów kwiatowych oraz grup roślinnych, nawiązywano do obowiązujących ówczesnych trendów.

Ryc. 3. Plan parku przy Muzeum im. Jana Kochanowskiego z 2011 r. (oprac. A. Szewczyk)

Fig. 3. Plan of the park by the Museum of Jan Kochanowski, 2011 (author: A Szewczyk)

Do szczególnie widocznych zmian kompozycyjnych na obecnym planie Czarnolasu należą:

- brak dawnych wnętrz krajobrazowych, otwarć widokowych,
- zatarcie dawnych perspektyw, kulis oraz planów stworzonych z roślinności, powstałych jako nieodłączny element ogrodów krajobrazowych XIX w.,
- przekształcenia układu komunikacyjnego na północy założenia.

Biorąc pod uwagę wyjątkową wartość historyczną założenia oraz tożsamość miejsca, symbolem parku czarnoleskiego jest postać Jana Kochanowskiego oraz słynna lipa, która miała przetrwać do ok. 1770 r. Szczególnej wartości historycznej nabiera również działalność znamienitych projektantów i ogrodników: Józefa Stiche, Stefana Celichowski, Longina Majdeckiego, Janusza Bogdanowskiego czy Gerarda Ciołka [Figiel 2009].

WNIOSKI DO OCHRONY Z WYZNACZENIEM STREF KONSERWATORSKICH

Na terenie założenia w Czarnolesie, na podstawie analizy przemian układu kompozycyjnego oraz stopnia zachowania historycznego układu kompozycyjnego, wyznaczono następujące strefy ochrony konserwatorskiej:

– strefa A – obszar objęty ścisłą ochroną konserwatorską. Wyróżnia się dużą wartością zabytkową oraz wysokim stopniem zachowania historycznej struktury. W odniesieniu do Czarnolasu strefa obejmuje historyczny układ przestrzenny wg projektu ogrodu krajobrazowego Józefa Stichego wraz ze stawami pochodzącymi z XVI w. w otoczeniu historycznej zabudowy;

– strefa B – obszar objęty pośrednią ochroną konserwatorską. Jest to obszar częściowo wypełniony oryginalnymi lub przekształconymi zabytkowymi zabudowaniami w ich historycznym otoczeniu. Możliwa jest obecność nowej zabudowy, zmiana programu użytkowego otoczenia bądź przekształcone lub zmodernizowane elementy układu kompozycyjnego historycznego złożenia. Strefa B obejmuje obszary ściśle przylegające do terenów objętych ochroną konserwatorską w strefie A, w których skład wchodzi układy alejowe częściowo przekształcone;

– strefa E – obszar ochrony ekspozycji z określonych kierunków widokowych, a także ekspozycji określonych dominant, układów alejowych i soliterów. W zakres strefy wchodzi tereny otaczające założenie w Czarnolesie znajdujące się na południe od założenia dworsko-parkowego, a także częściowo tereny na wschodzie i zachodzie bezpośrednio sąsiadujące z drogami dojazdowymi, odgraniczające park od dróg publicznych;

– strefa K – obszar ochrony krajobrazu, mający na celu utrzymanie historycznego ukształtowania i pokrycia terenu, czyli zieleni o wysokich wartościach przyrodniczych. Strefą K określa przestrzeń znajdującą się w dzisiejszych granicach parku, lecz historycznie nienależącą do czarnoleskiego założenia;

– strefa W – obszar ochrony archeologicznej, któremu podlegają mury fundamentowe, na których obecnie wznoszą się fundamenty kaplicy, datowane na podstawie zastosowanego blokowego wątku ceglanego na okres nie wcześniejszy niż druga połowa XVII w. Według przekazów i legend mury te, czyli pozostałość lamusa, uchodziły za szczątek domu Jana Kochanowskiego.

USTALENIA DOTYCZĄCE PROWADZENIA ZRÓWNOWAŻONEJ GOSPODARKI PRZESTRZENNEJ

Uwzględniając określone strefy ochrony konserwatorskiej, możliwe było wytypowanie celów projektowych na podstawie głównych działań konserwatorskich: rewitalizacja historycznej kompozycji parku poprzez wydobycie struktur zachowanych i wymagane uzupełnienie elementów niezachowanych oraz adap-

tacja wytypowanej przestrzeni o niskich walorach historycznych poprzez nadanie jej nowego przeznaczenia w zakresie spełnianej funkcji dydaktycznej (muzealnej) z poszanowaniem istniejącej substancji zabytkowej.

Biorąc pod uwagę stan zachowania ogrodu krajobrazowego oraz stopień przekształceń warunków siedliskowych w Czarnolesie, można zaproponować szczegółowe działania i zabiegi konserwatorskie:

a. działania zabezpieczające – powstrzymujące dotychczasową materię żywą ogrodu przed dalszym niszczeniem, mające charakter interwencyjny:

– zabezpieczenia doraźne, czyli: zabezpieczenie terenu ogrodu przed dewastacją, usunięcie suchych i chorych drzew, by nie powodowały uszkodzeń pozostałych nasadzeń;

– zabezpieczenia trwałe, będące środkami działania uodparniającego.

Na terenie Czarnolasu będzie to przede wszystkim zabezpieczenie skarp oraz brzegów zbiorników wodnych oraz przeciwdziałanie zanieczyszczeniom tych wód;

b. działania pielęgnacyjno-konserwacyjne odnoszące się do utrzymania zabytku w powiązaniu z jego specyfiką kształtowania stadialnego. Wymagają one stałego przeprowadzania pielęgnacji elementów roślinnych i konserwacji nieożywionych. W założeniu parkowo-dworskim w Czarnolesie zalecane jest:

– pielęgnowanie układu szaty roślinnej poprzez korektę zadrzewień, uczytelnienie otwarc widokowych i ich powiązań oraz usunięcie samosiewów;

– pielęgnowanie elementów roślinnych za pomocą okresowej i sezonowej wymianie form kwietnikowych w otoczeniu zabudowy dworskiej;

– renowacja elementów kompozycji ogrodowej, które uległy zniszczeniu na skutek użytkowania i starzenia się materiału roślinnego, tj. uzupełnienie drzewostanu w ciągach alejowych w całości założenia;

– leczenie drzew uszkodzonych, oraz tych wymagających stałej opieki (m.in. sosna wejmutka (*Pinus strobus*) będąca pomnikiem przyrody)

c. działania rewaloryzacyjne zmierzające do przywrócenia zabytkowego ogrodu do jego historycznej postaci, poprzez przywrócenie utraconych i zniszczonych elementów przestrzennych. Działania należy wykonywać z uwzględnieniem zabytków istniejących oraz zabytkowych elementów przestrzennych. Dzięki dobremu stopniowi zachowania ogrodu krajobrazowego, dostępności materiałów źródłowych oraz zalecanej funkcji dydaktycznej, możliwe jest zastosowanie nieznacznej ingerencji prowadzącej do uczytelnienia i uzupełnienia (restauracja) elementów koniecznych w kompozycji (renowacja drzewostanu układów alejowych) oraz usuwanie i korygowanie elementów zbędnych (korekta zadrzewień, otwarc widokowych oraz usunięcie samosiewów) zaburzających historyczny układ kompozycyjny.

d. działania adaptacyjne – mające na celu poszerzenie spektrum form użytkowania założenia parkowo-dworskiego w Czarnolesie, bez zmniejszania jego wartości zabytkowej. Zaliczają się do nich:

– działania zwiększające wartości użytkowo-funkcjonalne w zabytkowym ogrodzie, tak by jego zabytkowe wartości nie uległy zniszczeniu (adaptacja konserwatorska). Zaproponowano trasę zabaw renesansu, nawiązującą do twórczości Jana Kochanowskiego oraz place zabaw w krykieta;

– usprawnienie zabytkowych funkcji ogrodu, które nie zmieniły swojego pierwotnego przeznaczenia (adaptacja użytkowa);

Formą dedykowaną dla czarnoleskiego założenia jest adaptacja poprzez wykorzystanie ogrodu ze zmianą przeznaczenia, z jednoczesnym utrzymaniem pierwotnego sposobu użytkowania.

PODSUMOWANIE

Problematyka ochrony krajobrazu kulturowego wymaga indywidualnego traktowania w każdym opracowaniu planistycznym, dążącym do zrównoważonego korzystania z nieodnawialnych zasobów kulturowych. Właściwie przygotowane studia krajobrazu kulturowego pozwalają trafnie ocenić wartość zabytkową krajobrazu z uwzględnieniem nawarstwień historycznych i cech szczególnych budujących indywidualną tożsamość obszaru, jednocześnie wskazując planistom narzędzia do profesjonalnego kształtowania i zarządzania dziedzictwem. Jakość wykonywanych opracowań pozwala na uszczegółowienie zapisów ochronnych, ale także ukierunkowanie propozycji adaptacyjnych i rewitalizacyjnych, których zwykle brakuje w zaleceniach bezpośrednio wydawanych przez służby konserwatorskie na potrzeby planistyczne i projektowe. Wieloaspektowe badania historycznych okresów ewolucji założenia parkowo-dworskiego w Czarnolesie unaocznily niedostrzegane wcześniej możliwości dalszych przekształceń adaptacyjnych z uwypukleniem minionych epok i towarzyszących im sposobów kształtowania kompozycji krajobrazu kulturowego wraz ze adekwatnym dla każdego okresu doborem gatunkowym nasadzeń roślinnych.

PIŚMIENNICTWO

- Ciołek G., 1964. Opinia w sprawie stanu zachowania oraz kierunku i zakresu prac konserwatorskich w ogrodzie przy Muzeum J. Kochanowskiego w Czarnolesie. Maszynopis, Zwolen.
- Figiel M., 2009. Wytyczne konserwatorskie Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie z delegaturą w Radomiu. Maszynopis, Radom
- Gontarz-Bagińska A., 2010. Projekt rewitalizacji parku w zespole dworsko-parkowym w Czarnolesie. Maszynopis. Gdańsk.
- Gacki J., 1869. *O rodzinie Jana Kochanowskiego o jej majątnościach i fundacyach: Kilkanaście pism urzędowych*. Wyd. Druk Brock-Hausa, Warszawa.
- Majdecki L., 1993. *Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych*. PWN Warszawa.
- Ossowicz T., 2006. *Zasady formułowania ustaleń dotyczących zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego*.

- W: www.izbaurbanistow.pl/aktualizacja/data/pliki/246_Zasady_formulowania_ustalen_ochrona_dziedzictwa.pdf (17.05.2012).
- Palacz T., 1998. *Człek Boże igrzysko*. Wyd. Instytut Technologii Eksploatacji, Radom.
- Rosiński S., 2007. *W parku, sadzie i ogrodzie Jana z Czarnolasu*. Wyd. Skaut, Czarnolas.
- Szewczyk A., 2012. Rewaloryzacja fragmentu założenia parkowo-dworskiego przy Muzeum im. Jana Kochanowskiego w Czarnolesie. Praca inż. na Uniw. Przyrodniczym w Lublinie, Lublin.
- Janikowski R., Krzysztofek K. (red.), 2009. *Kultura a zrównoważony rozwój*. PK UNESCO, Warszawa.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U.2003.162.1568 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U.2003.80.717).
- Welc-Jędrzejewska J. (koord.), Ewa Kulesza-Szerniewicz, Beata Makowska, Ewa Stieler, Elżbieta Jagielska, 2011. Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. NID, Warszawa.

LANDSCAPE TRANSFORMATIONS PLANNING OF THE HISTORICAL COURT GARDEN BY THE MUSEUM OF JOHN KOCHANOWSKI IN CZARNOLAS

Summary. Possibility of realizing of the landscape cultural study, given its opinion by monument conservation office, as initial material for the spatial study of the conditions and directions of development, similarly how it is taking place in case of the ecophysiological study (made obligatorily) is a phenomenon. Development planning of the cultural landscapes requires the conservator's extensive knowledge and the numerous historical research. Presented example of the court garden in Czarnolas which last planning documentation reaches of 1989 (lack current), is showing the complex process of analytical reaching formulating protection zones in the cultural environment. In the study the analyses of natural, historical environment, transformations of the composition and surrounding area, as well as analysis concerning nowadays development or legal-propietary conditioning were performed, thanks to which determining the historic value of the object was possible. Based on analyses a range of activities of 19th century advantages restoration, being aimed at renovating of the landscape garden was determined. The study of the cultural landscape contains conservator's guidelines presenting directions for the spatial development of the court garden in functions, forms of cultural and natural protection, composition arrangement and the composition of plant arrangements. Based on defined zones of the conservation protection singling out design purposes two basic operations as result: the revaluation of the historical composition of the park by emphasizing kept structures and required supplementing not-kept elements and the adaptation of the space marked out about low historical value by granting the new purpose in the scope fulfilled of museum function with the respect for the historic existing substance.

Key words: study of the cultural landscape, conservation zones, revaluation, landscape gardens